

5. KULTURA KUPIECKA (ZOB. ANEKS 5)

W późnym średniowieczu kultura kupiecka zmieniała się dość wyraźnie, choć proces ten raczej nie znajduje raczej bezpośredniego odzwierciedlenia w źródłach materialnych. Zwłaszcza trudno dostrzegalne są takie nowe zjawiska, jak różnorodne formy kredytu oraz zmiana charakteru pracy kupca, który na ogół nie działa już indywidualnie (zob. Kopiński 2005; Goliński 2006; Gawlas 2006; Myśliwski 2006). Zmieniają się także podstawowe przybory kupieckie – wagi i odważniki, oraz dochodzą nowe, jak np. znane z Zachodu Europy kamienie i igły probiercze do sprawdzania monet i kruszcu (zob. Boockmann 1987, ryc. 168) czy plomby. Na ulicach wrocławskich nie odkryto także tabliczek wosko-

wych, noszonych w skórzanych futerałach, jakie znamy np. z Elbląga (Nawrońska, Tandecki 1997), oraz wag składanych. Mimo stosunkowo licznej serii odważników późnośredniowiecznych znalezionych na Śląsku do tej pory nie odkryto odważników menniczych (Münzgewichte) czy wag menniczych (Münzwaagen) (zob. ostatnio Eiselmayer 2008), choć znamy takie zabytki np. z Gdańska. Z Wrocławia pozyskano ponad 30 ołowianych plomb, ale są one nowożytnie (Konczewska, Konczewski 2004, s. 111–112). Największy zbiór plomb znaleziono w Gdańsku, ale tylko częściowo zostały one opublikowane (Kocińska, Maik 2004) i brak wśród nich średniowiecznych egzemplarzy z Wrocławia.

A. ODWAŻNIKI

Zmienność takich cech odważników, jak surowiec, technologia, forma, znakowanie i wielkość, jest uwarunkowana wieloma czynnikami: chronologią, pochodzeniem, użytkownikiem, związkiem z systemem wagowym. Chronologia nawarstwień uwzględnionych w opracowaniu ulic Wrocławia (2. poł. XIII–XIV w.) sugerowałaby występowanie przynajmniej kilku rodzajów odważników.

Najwcześniejsze odważniki ze Śląska pochodzą z X w. i są importami orientальnymi. Wykonane są z żelaza powleczonego mosiądzem, mają kształt beczułkowaty (kuliste-splaszczone) i na biegunach znakowane są oczkami lub oczkami-punktami. Reprezentują najczęściej wielokrotność podstawowej jednostki wagowej o masie 3,6–4,2 g lub jej ułamek, ale wówczas wykonane są w całości z mosiądzu i mają formę kuboektaedryczną (system I, zob. Wachowski 2006). Bardzo wcześnie zaczęto na miejscu (w Polsce lub Skandynawii) wytwarzać podobne w formie egzemplarze ołowiane. System ten nie jest reprezentowany przez uwzględnione przez nas odważniki.

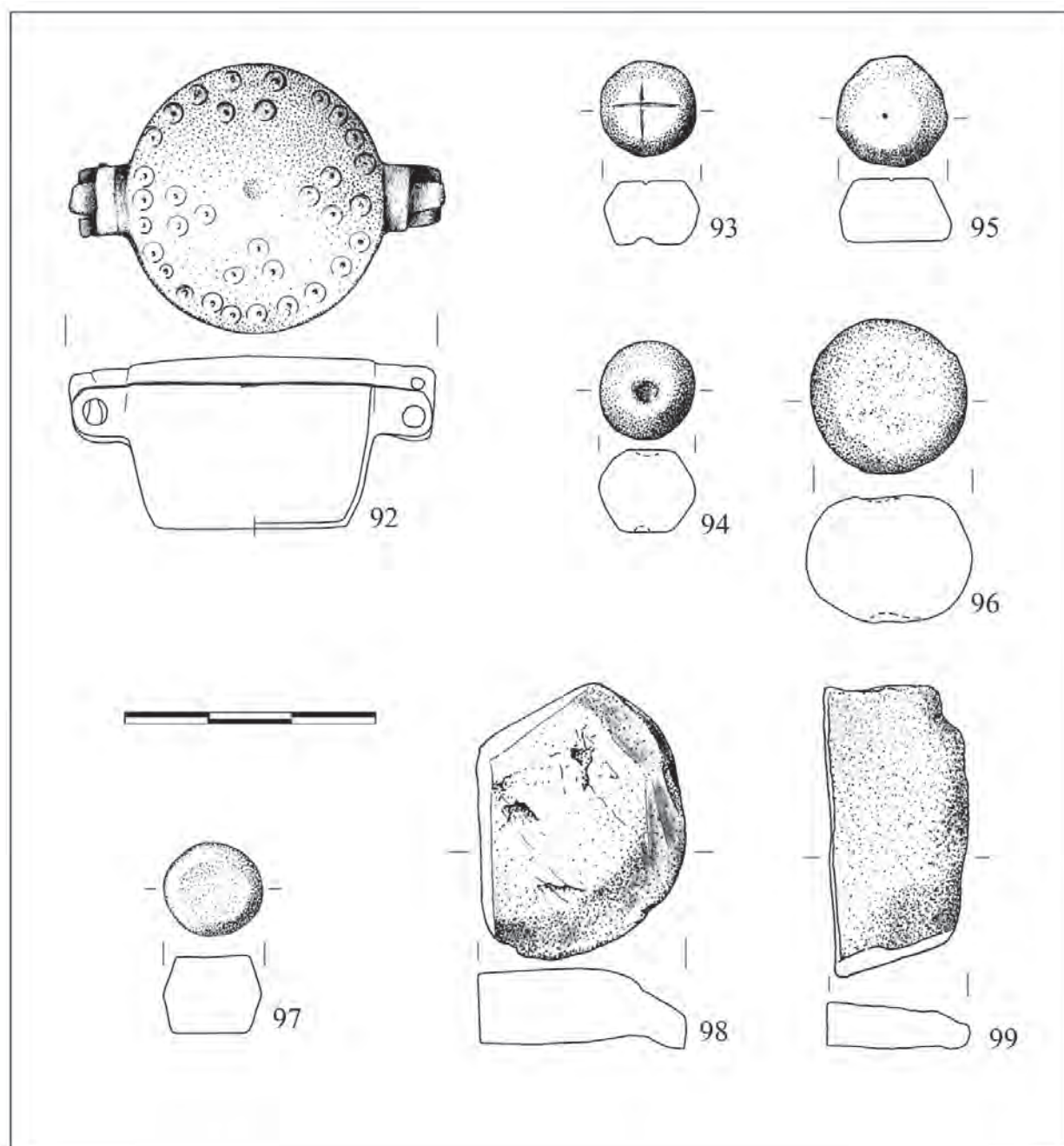
System II można określić jako słowiański, w naszym wypadku piastowski. Najpewniej ma on związek z początkiem wybijania własnej monety przez Bolesława Chrobrego. Surowiec i technologia wykonania odważników nie zmieniły się, ale ich forma stała się smuklejsza. Mimo zmiany systemu wagowo-pięięznego waga odważników zasadniczo się nie zmieniła, ponieważ spore wahania orientальной jednostki wagowej (3,6–4,2 g) umożliwiły ich adaptację do zastosowanego przez Chrobrego systemu karolińskiego (Wachowski 2002a).

Omawiane przez nas odważniki nie reprezentują tego systemu.

System III, który określić można jako skandynawski, w Polsce wydaje się ledwie reprezentowany. Nawiązuje on formą i znakowaniem do systemu orientального, ale odważniki mają trzy istotne dla późniejszych przemian cechy: odejście od technologii powlekania żelaza mosiądzem na rzecz egzemplarzy wykonanych wyłącznie ze stopów miedzi (i obok nich z ołowiu i żelaza), formy dwustożkowate i rowek biegnący dookoła w połowie wysokości odważnika.

System IV z kilku powodów określić można jako miejski. Waga wszystkich odważników nawiązuje do marki (grzywny) kolońskiej o masie 233,8 g (zob. Żabiński 1981), a na ich biegunach występują niekiedy godła miast (Kołobrzeg, Elbląg). Odważniki mogą być dwustożkowate (niskie i wysokie) bądź beczułkowate (niskie i wysokie). Okazy profesjonalne wykonane są w całości z miedzi. Najczęstszym znakowaniem na Śląsku jest wybita punca róża. Wszystkie odważniki ołowiane z naszego zbioru mieszczą się zapewne w tym systemie, aczkolwiek są to egzemplarze nieprofesjonalne (ryc. 136:93–97) i odbiegać mogą od standardu typowego dla odważników wzorcowych (Normgewicht). Dotyczy to zwłaszcza odważnika, który ma kształt ściętego stożka (ryc. 136:95).

Interesujący jest zabytek z krzyżem wrytym na jednym biegunie (ryc. 136:93). Podobny okaz znamy z Bytomia, z tym że na drugim biegunie ma znak róży (Podyma 2006, ryc. 3e). Trudno ustalić jakąś relację między tymi znaleziskami a znanymi głów-

Ryc. 136. Wrocław, ul. Oławska (96), Wita Stwosza (97) i Szewska (pozostałe).

92–97 – odważniki; 98–99 – placki. Rys. N. Lenkow

Fig. 136. Wrocław. Small finds from Oławska St. (no. 96), Wita Stwosza St. (no. 97) and Szewska St.

92–97 – weights; 98–99 – hacksilver. Drawing N. Lenkow

nie ze Skandynawii profesjonalnymi odważnikami z okresu późnowikińskiego, z głęboko wrytym krzyżem (gekerbte Gewichte), co uważane jest za znak unieważniający odważnik (Steuer 1987).

W systemie V odważniki zdecydowanie różnią się od form wcześniejszych. Zawsze tworzą komplet (Satzgewichte) składający się z odważnika-opakowania z wieczkiem i kilku odważników wykonanych

według zasady, że każdy następny ma połowę masy poprzednika, wkładanych jeden w drugi. Ich kształt określany jest w języku polskim jako kubeczkowaty lub miseczkowaty (zob. ostatnio Jaśko 2006), w języku niemieckim jako Napfgewicht. Pierwotnie wykonywane były w całości z miedzi, a w XVI w. (?) pojawiły się komplety żelazne. Omawiany system odważników dotrwał, zwłaszcza w aptekarstwie,

niemal do czasów współczesnych, młodsze egzemplarze są już jednak znakowane w systemie dziesiętnym. Najwcześniejszy, pewnie datowany na początek XIV w. odważnik tego typu odkryto wraz z wagą i monetami w Trzebnicy (zob. Wachowski, Kamińska 1992), ale związany jest on z reformą Wacława II z 1300 r. i stanowi wiardunek wprowadzonej wówczas ciężkiej grzywny praskiej o masie 248 g. Znakowanie tego rodzaju odważników może być różne. Okaz trzebnicki, niebędący opakowaniem, ma na górnej i dolnej krawędzi łącznie 16 klinowatych nacięć. Uszkodzone odważniki z Toszka i Elbląga

mają na opakowaniu pionowe, plastyczne listwy. Trudne do identyfikacji jest natomiast, nawiązujące do okresów poprzednich, znakowanie punktami-oczka, ponieważ towarzyszy mu, czytelny zresztą we wszystkich rodzajach znakowania, ornament w postaci punktów lub części punktów-oczek. Odważnik-opakowanie z ul. Szewskiej jest właśnie w ten sposób znakowany i zdobiony (ryc. 136:92). Na obwodzie wieczka odważnika-opakowania znajdują się punkty-oczek, natomiast w polu wybito trzy grupy zawierające po trzy punkty-oczek i jedno zgrupowanie zawierające dwa punkty-oczek.

B. PLACKI SREBRNE I OŁOWIANE

Znaleziony na ul. Szewskiej placek srebrny (ryc. 136:98) można traktować jako pieniądz kruszcowy w postaci niemonetarnej. Na dwóch krawędziach wyraźne są ślady odcięcia, co czyni naszą sugestię

bardziej prawdopodobną. Podobnie wygląda placek ołowiany (ryc. 136:99), aczkolwiek nie mógł on pełnić funkcji pieniądza. Jego masę można jednak powiązać z określoną jednostką wagowo-pieniężną.

C. SYSTEMY WAGOWO-PIENIĘŻNE

Teoretycznie rzecz biorąc, nasz zbiór odważników powinien być, z uwagi na chronologię nawarstwień, podporządkowany dwóm systemom wagowo-pieniężnym. Pierwszy, wprowadzony przez Henryka III Białego w 1250 r. (Paszkievicz 1998), określał wagę grzywny zwanej wrocławską na nie mniej niż 197,12 g. Grzywna ta dzieliła się na 2 półgrzywny, 4 wiardunki, 8 uncji lub 16 łutów, co znakomicie odzwierciedlają śląskie odważniki (Wachowski 2002). Drugi system wprowadził w 1300 r. Wacław II, a ciężka grzywna praska ważyła 248 g i dzieliła się według tej samej zasady.

Problem w tym, że żaden odważnik z naszego zbioru nie wiąże się z tymi systemami. Jedynie ołowiany placek z ul. Szewskiej, noszący wyraźny ślad odcięcia, można powiązać z grzywną wrocławską. Przy wadze 48,53 g był to zapewne wiardunek grzywny wrocławskiej. Aby podjąć próbę powiązania odważników z ulic wrocławskich z konkretnymi systemami wagowymi, niezbędne jest odwołanie się do dobrze zachowanych egzemplarzy z całej Polski (zob. tabela 6).

Spośród sześciu odważników znalezionych na wrocławskich ulicach jedynie odważnik-opakowanie o masie 47,64 g określić można jako część pro-

fesjonalnego kompletu odważników kubeczkowatych. Jednak po pomnożeniu jego masy przez 4 otrzymujemy wartość 190,56 g, co jest wartością zbyt małą jak na grzywnę wrocławską (197,12 g). Zbliżoną wagę (47,25 g) ma wzorcowy odważnik pun-cowany różą pochodzący z rejonu kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu. Przypuszczalnie oba omawiane odważniki reprezentują wartość odpowiadającą grzywnie chełmińskiej.

Pozostałe odważniki są nieprofesjonalne i bez wyjątku wykonano je z ołowiu. Niestety nie udało się ich powiązać z jakąkolwiek grzywną. Przyczyn może być kilka. Mało prawdopodobne, aby waga tych odważników była aż tak zaniżona, by po pomnożeniu przez 8 (bo reprezentują najpewniej uncję) otrzymana wartość była znacznie niższa niż waga nie najcięższej przecież grzywny chełmińskiej. Być może odważniki te nie należą do systemu wagowo-pieniężnego, ale używano ich do odważania takich towarów, jak np. przyprawy itd. Serie wagowe są na razie zbyt małe, aby można było problem ten rozwiązać definitywnie. Warto tu wspomnieć, że nie sposób też powiązać z systemem wagowym profesjonalnego odważnika z Bytoma, znakowanego różą i krzyżem (zob. tabela 6).

K.W.

Tabela 6. Dobrze zachowane odważniki późnośredniowieczne z ziem polskich. Oprac. K. Wachowski

Obliczona waga grzywny	Waga odważnika	Nazwa jednostki	Znakowanie	Surowiec	Typ	Miejsce znalezienia
praska 248,00 g	62,00 g	wiardunek	16	miedź	G1	Trzebnica
240,00 g	240,00 g	grzywna	godło miasta	miedź	B5	Kołobrzeg
237,50 g	118,75 g	półgrzywna	—	kamień	B2	Śląsk (?)
kolońska 234,39 g	234,39 g	grzywna	—	ołów	cyl.	Wrocław, Ostrów Tumski
królewska 221,00 g	55,00 g	wiardunek	—	kamień	—	Trzebnica
215,00 g	215,00 g	grzywna	godło miasta	miedź	B7	Elbląg
214,32 g	26,79 g	uncja	4	miedź	G	Chudów
212,00 g	424,00 g	2 grzywny	—	miedź	B8	Bużyska
204,88 g	102,44 g	półgrzywna	róża	ołów	B9	Wrocław, pl. Uniwersytecki
wrocławska 197,12 g	24,64 g	uncja	róża/3o	miedź	B8	Wrocław, Rynek
jw. 196,00 g	49,00 g	wiardunek	—	ołów	cyl.	Czeladź Wielka
jw. 195,88 g	48,97 g	wiardunek	krzyż	ołów	B6	Wrocław, ul. Kiełbaśnicza
jw. 195,40 g	48,85 g	wiardunek	róża	miedź	B8	Wrocław, pl. Grunwaldzki
jw. 195,02 g	195,02 g	grzywna	—	ołów	cyl.	Kraków
chełmińska 190,56 g	47,64 g	wiardunek	?	miedź	G	Wrocław, ul. Szewska
189,00 g	47,25 g	wiardunek	róża	miedź	B8	Wrocław, kościół św. Marii Magdaleny
186,56 g	23,32 g	uncja	—	ołów	B8	Wrocław, ul. Biskupia
186,12 g	93,06 g	półgrzywna	róża	miedź	B8	Pomocne
168,00 g	10,5 g	łut	róża/krzyż	miedź	B8	Bytom
144,80 g	18,1 g	uncja	—	ołów	B6	Bytom
139,20 g	8,7 g	łut	punkt	ołów		Wrocław, ul. Szewska
134,40 g	8,358 g	łut	wklęsłość	ołów	B8 (?)	Wrocław, ul. Oławska
133,76 g	8,36 g	łut	punkt (?)	ołów	B	Wrocław, ul. Wita Stwosza
129,36 g	16,17 g	uncja	—	ołów	cyl.	Wrocław, ul. Szewska/ /pl. Uniwersytecki
111,84 g	6,99 g	łut	krzyż	ołów	B8	Wrocław, ul. Szewska

6. MONETY (ZOB. ANEKS 5)

Podczas gruntownego remontu ul. Szewskiej we Wrocławiu w latach 2005–2006 znaleziono, wśród innych zabytków, dwa szerokie brakteaty śląskie, monety rzadkie i słabo poznane, zasługujące więc na szczególną uwagę badaczy.

Gatunek denara zwany umownie szerokim brakteatem śląskim został wprowadzony w połowie wieku XIII w księstwach wrocławskim i legnickim (jego emisja w księstwie głogowskim jest tylko domnie-

mana, gdyż nie mamy tam dla niej poświadczeń ani znaleziskowych, ani dokumentarnych). Należą do niego brakteaty, monety bite jednostronnie, z negatywem stempla na rewersie, jednak – w przeciwieństwie do monet bitych tą techniką wcześniej – mają dość wydatny relief. Ich powierzchnia dzieli się na trzy koncentryczne części: wewnętrzne pole, otaczający je wypukły wał i, na zewnątrz niego, kołnierz, najczęściej lekko wklęsły. Na kołnierzu, zazwyczaj